DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.52571>

Authenticity process is conducted by

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 06-09-2021

Kabul Tarihi: 24-11-2021

On-line Yayın: 30-12-2021

Article Type: Research article

Submitted: 06-09-2021

Accepted: 24-11-2021

Published Online: 30-12-2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Özekmekçi, M. M. (2021). 1838-1840 Arasında İstanbul'daki Gözetleme Pratiklerine Bir Misal; Tahaffuz Jurnalleri. *Journal of History School*, 55, 4457-4485.

1838-1840 ARASINDA İSTANBUL'DAKİ GÖZETLEME PRATİKLERİNE BİR MİSAL: TAHAFFUZ JURNALLERİ

Mustafa Mesut ÖZEKMEKÇİ¹

Öz

II. Mahmut döneminden itibaren Osmanlı Devleti nitelikli bir kamu yönetimi için ahaliyi oluşturan bireyler hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmak istemiştir. Bu amaca bağlı olarak gözetleme pratikleri olarak tabir edilen çeşitli uygulamalar başta başkent İstanbul'da olmak üzere 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren hayata geçirilmiştir. 1826'dan sonra yapılan nüfus sayımları, vergi mükelleflerinin taşınır, taşınmaz mal varlıklarına dair verileri barındıran temettuat tahrirleri, başta İstanbul için olmak üzere hazırlanan şehir haritaları gibi çalışmalar söz konusu gözetleme pratiklerine örnek olarak verilebilir. Bu çerçevede 1838 yılında kurulan ve başkentteki olası salgın hastalıkların önünü almayı hedefleyen Karantina Teşkilatı da gözetleme pratiğine hizmet eden en önemli yapılandırmadır. Nitekim Karantina Teşkilatı, kuruluşuyla birlikte her ay başkentte görülen hastalıklara dair listeler hazırlayıp, envanter oluşturmakta ve ayrıca bunlardan ölenlere dair verileri özet raporlar haline getirip Bâbiâli'ye sunmaktadır. Makalede, özellikle 19. yüzyılda tüm dünyada ortak bir modernite olgusunun parçası olarak kabul edilebilecek Karantina Teşkilatının çalışmaları ile hazırlanan raporlardaki veriler irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler; II. Mahmut, İstanbul, Gözetleme Pratikleri, Hastalık, Tahaffuz, Ölüm.

¹Öğr. Gör. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gökçeada MYO, mesutozekmekci@comu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7613-9939

A Miscellaneous to Surveillance Practices in Istanbul between 1838-1840: Tahaffuz (quarantine) Journals (journals)

Abstract

Since the reign of Mahmud II, the Ottoman Empire wanted to have more detailed information about the individuals that make up the population for a qualified public administration. Depending to this purpose, various applications referred to as surveillance practices have been implemented since the first half of the 19th century, especially in the capital Istanbul. Studies such as censuses conducted after 1826, *temettuat registers* containing data on the movable and immovable assets of taxpayers, and city maps prepared especially for Istanbul can be given as examples of these surveillance practices. In this context, the Quarantine Organization, which was established in 1838 and aims to prevent possible epidemics in the capital, is one of the structures that serve the surveillance practice. As a matter of fact, the Quarantine Organization creates an inventory of the diseases seen in the capital every month with its establishment, and also prepares the data on those who died from them into summary reports and presents them to the Babiâli (Sublime Porte). In the article, especially the data in the reports prepared with the studies of the Quarantine Organization, which can be accepted as a part of a common modernity phenomenon all over the world in the 19th century, have been examined.

Keywords; Mahmud II, İstanbul, Public Surveillance, Disease, Lazaretto, Death.

GİRİŞ

İlber Ortaylı'nın Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki vaziyetini ifade etmek için kullandığı *en uzun asır* ifadesi mevzu bahis zaman diliminde devletin başına gelen badiyeler ile bunların önünü almak adına yapılan değişim ile dönüşümü açıklama noktasında tarihçilerin sık sık başvurduğu bir referanstır.² Söz konusu yenilikler şüphesiz devletin klasik dönemden beri süre gelen yapısında köklü değişimlere yol açmıştır. Yeni bir ordu kurulması, divan-ı hümayunun ilgası ile kabine sistemine geçilmesi, nezaretlerin teşkili gibi reformlar kamu yönetimindeki değişimlere misaldir. 19. asırla ilgili çalışmalarda devletin yeniden yapılanması adına sık sık Avrupa örneğinden hareketle vücuda getirilen yeni kurumlara değinilmekte ve bu asırda Osmanlı "kamu yönetiminin" yeniden şekillendirildiği ifade edilmektedir.³

² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 34. bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

³ Konu ile alakalı geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idari, askeri vb. mekanizmalarının tamamen değişmesinin yanı sıra sosyal hayatın detaylarına vakıf olunması adına başta başkentte uygulanmaya başlanan yenilikler bu dönemin göze çarpan bir başka özelliğidir. Bu çerçevede 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren devlet ricalinin umurun ahvalini *okunabilir* hale getirmek adına pek çok sahada gösterdiği detaylı çabalar mevcuttur ve bu uğraşlar devletin toplum hakkında bilgi elde etmesine yarayan gözetleme pratikleridir.⁴ Söz konusu faaliyetlerin İstanbul özelinde I. Abdülhamid'le (1774-1789) kısmen başladığı, III. Selim (1789-1807) döneminde de bu çalışmaların detaylandırılarak devam ettiğini ortaya koyan eserler de mevcuttur.⁵ Nitekim III. Selim iktidarında başkentteki esnaflar, bekârlar vb. unsurlar özellikle şehrin asayişini sağlamak adına merkezi otoritenin görevlileri tarafından kayıt altına alınmıştır.⁶ Ancak III. Selim'in Patrona Halil isyanıyla tahttan indirilmesiyle sözü edilen çalışmalar doğal olarak kesilmiştir. II. Mahmut'un (1808-1839) ise III. Selim'in başlattığı işleri nihayete erdirmek konusunda özellikle Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra daha geniş bir hareket alanı bulduğu ve eline geçen bu fırsatı kullanmak konusunda oldukça ısrarlı ve kararlı davrandığı da açıktır.

1. Çok İşlevli Bir Gözetleme Pratiği: Karantina Teşkilatı ve Kuruluşuna Dair Kısa Bir Değerlendirme

Tebaa hakkında nitelikli bilgi sahibi olmak için *iktisadi, demografik ve siyasi* veriler elde etme noktasında sistematik olarak ilk gayreti gösteren ve gözetleme pratiği olarak tabir edilen uygulamaları geniş bir sahada yürürlüğe koyan padişahın II. Mahmut olduğu şüphesizdir.⁷ 1826'dan itibaren acele ile uygulanan ve zaman içinde çok şekilci bir hal aldığı da söylenebilecek merkezileşme ve de modernleşme programı çerçevesinde devlet, ahaliyi bir bütün olarak gören eski zihniyetten vazgeçerek halkı bireyler olarak tanıma ve

⁴ Gözetleme pratiği ve toplumun okunabilir hale gelmesi için bkz; Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Journalleri (1840-1844)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, 13-37.

⁵ Cahit Kayra, Erol Üyepazarcı, *İkinci Mahmut'un İstanbul'u Bostancıbaşı Sicilleri*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay. No:8, 1992, 2.

⁶ Konu ile alakalı bkz. Cengiz Kırılı, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı", *Nizam'ı Kadim'den Nizam'ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*. ed. Seyfi Kenan, İstanbul: İSAM, İstanbul 2010, 183-212; Betül Başaran, *Selim III: Social Kontrol and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century*. Leiden: Brill, 2014, Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2016.

⁷ Kırılı, *Havadis Journalleri*. 34.

tanımlama yoluna gitmiştir.⁸ Söz konusu bakış açısının değişmesine paralel, merkezi otorite, imparatorluk nüfusunu oluşturan *yığınlar* hakkında tek tek ve çeşitli yollarla bilgi toplamaya yönelmiş, dahası bunları özetleyerek işe yarar *veri* haline getirmeyi hedefleyen ve modern devletin olmazsa olmazı olan bürokratik kurumların inşasına da başlamıştır.⁹ Bu çerçevede başkentteki kamu sağlığını derinden etkileyen hastalıklar ve bunların kurbanlarına dair üretilen vefâyat defterleri ve tahaffuz jurnalleri devletin gözetleme pratiklerine dair önemli faaliyetlerdendir.

Osmanlı ülkesinde ilk karantina uygulaması II. Mahmut döneminde Hekimbaşı Behçet Efendi'nin önerisiyle 1831'de Karadeniz'den başkente gelen gemilerin Büyük Liman ve İstinye körfezinde tecrit edilmeleriyle başlamıştır.¹⁰ Gemilerin İstanbul'a kontrolsüz şekilde girişini önlemeye dönük bu tedbirlere ek olarak şehirde veba görülen hanelerin sakinlerinin dışarıya çıkması engellenmiş, vebanın bulaştığı düşünülen eşyalar yakılmış ve çeşitli dezenfeksiyon çalışmaları da yapılmıştır.¹¹

Aslında, II. Mahmut'un veba ve hatta bulaşıcı bir hastalıkla ilk tanışıklığı karantina uygulamasının başladığı 1831'den çok daha geriye gitmektedir. Zira 1789 yılının Ocak ayında daha 4 yaşındayken rahatsızlanan şehzade Mahmut bunun üzerine Müslüman ve gayrimüslim doktorlardan oluşan bir ekip tarafından muayene edilmiştir. Yapılan kontrol sonucundaysa çiçek belirtileri gösterdiği anlaşılan *Necabetli Sultan Mahmud Efendi'nin* sağlığı hakkında endişenin yersiz olduğu I. Abdülhamid'e iletilmiş ve kısa bir süre sonra da şehzade sağlığına kavuşmuştur.¹²

II. Mahmut'un çocukluğundaki bu ufak rahatsızlığından sonra ciddi bir bulaşıcı hastalıkla tanıştığı ilk tarih ise 1812 yılıdır. Bu yılda başkentte ciddi bir

⁸ Osmanlı Devleti'nin topluma dönük bakış açısının 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren değişimine dair yapılan bir değerlendirme için bkz: Fatih Yeşil, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, 90-91.

⁹ Nüfus sayımlarının sonuçlarını istatistiki bilgiye çeviren ve 1830-1831 yılında ihdas edilen Ceride Nezareti ile ahalinin demografik hareketlerine dair kayıtlar tutan ve 1835 yılında kurulan Jurnal Teşkilatı örnek verilebilir.

¹⁰ Nuran Yıldırım, "Karantina İstemezük," Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamasına Karşı İsyânlar". *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazıları-I*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, 70. Ayrıca bkz. Gülden Sarıyıldız, "Karantina," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001, c.24, 463-465.

¹¹ Nuran Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul". *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, ed. Sait Öztürk, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2009, 116.

¹² BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 18/833, 21 Rebiyülahir 1203/19 Ocak 1789.

veba salgını olmuş ve pek çok kişi bu pandemi sırasında hayatını kaybetmiştir.¹³ Bunlara ek olarak 1813 ve 1822 yıllarında da başkentte şiddetli taun salgınları olmuştur.¹⁴ Ayrıca II. Mahmut'un şehzadesi Abdülhamit Efendi'yi H. 1240'da (M.1824-1825) çiçek hastalığından kaybettiği de belirtilmelidir.¹⁵ Sultanın şahsını ve devletini meşgul eden bu felaketlerden ders aldığı iddia edilebilir. Zira şehzadesinin Nisan 1825'deki ölümünden sonra padişahın diğer çocuklarını çiçek hastalığına karşı aşılattığı dönemin tanıklarından Robert Walsh tarafından ifade edilmektedir.¹⁶ Ayrıca 1829'da Abdülhak Molla'nın aktarımıyla "*Askeriden bir kaçında na-mizaçlık alameti aşikâr olmağla, veba zannıyla Mirahur Köşküne tesyar olundu.*", ifadesi II. Mahmut'un çevresinde veba belirtileri gösteren kişilerin derhal tecrit edildiğini ve bu yolla sultanın –günümüzün çok kullanılan ifadesiyle- çevresiyle sosyal mesafeyi korumak için önlem aldığını göstermektedir.¹⁷

1831'deki karantina uygulamalarına dönülürse, aslında bu dönemde yapılan pratiğin ilk etapta kalıcı olmadığı bilinmektedir. Bu duruma sebep devlet ricali içinde karantinanın bilimsel esaslarına vakıf her hangi bir kişi olmaması ile bu usulü şeriata aykırı görenlerin tepkileriyle¹⁸ karantina uygulamalarının ciddi maliyetidir.¹⁹ Bununla birlikte 1831 ile 1838 arasında Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde Avrupalı konsolosların baskılarıyla yerel yöneticiler tarafından çeşitli tecrit ve karantina girişimleri de olmuştur. Ancak, söz konusu uygulamalar ilmi altyapıdan yoksun ve geleneksel yöntemlerdir. Nitekim Avrupalılar modern olmayan bu metotları "Alaturka sağlık kordonu" olarak değerlendirerek ciddiye almamışlardır.²⁰

¹³ Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018, 242.

¹⁴ Bedi Şehsuvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*. İstanbul: Kemal Matbaası, 1953, 94.

¹⁵ Hafız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*. haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul: Kitabevi, 2016, 367.

¹⁶ Robert Walsh, *İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle II. Mahmud İstanbul'u*. Türkçe çev. Zeynep Rona, İstanbul: Kitabevi, 2021, 432.

¹⁷ "*Bir iki gün evvel, askeriden bir kaçında veba zannolunan keyifsizlik, li'llahi'l-hamd bayağı hastalık olduğu haber alındı.*" Abdülhak Molla, *Tarih-i Liva Sultan II. Mahmud Portresinden Farklı Bir Kesit*. Haz. Mehmet Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 2013, 42-43.

¹⁸ Özellikle vebadan ölenlerin gömülmesi esasında dini gerekliliklerin yerine getirilememesinin halkın tepkisine sebep olacağı düşünülmüştür. Bkz. Yıldırım, "Karantina İstemezük". 71, 74 ve 79. Konu ile alakalı ayrıca bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 1991, 304-305.

¹⁹ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında*. 266.

²⁰ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba 1700-1850*. Türkçe çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, 217-220.

1837 yılında İstanbul'da çok şiddetli ve bulaşıcılığı oldukça yüksek olan yeni bir veba salgını meydana gelmiştir.²¹ Muhtemelen bu salgın artık karantina nizamının şart olduğunu sultana ve ricaline anlatan yeni bir deneyim olmuştur. Zira 6 Mayıs 1838 tarihine gelindiğinde karantinanın dinen caiz olduğu yönündeki fetva *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanarak uygulama için gereken teşkilat kurulmuş, 22 Temmuz 1838'de ise Viyana'dan söz konusu usulü bilen Dr. Minas getirilerek karantina idaresinin baş direktörü olarak atanmıştır.²²

Sıhhiye Meclisi, Karantina Meclisi, Meclis-i Tahaffuz gibi isimlerle anılan yapının faaliyete geçmesine müteakip başkentte hasta ve hastalıklara dair gözetleme pratikleri de hayata geçirilmiştir.²³ Buradaki uygulamaların iki farklı çerçevede yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki karantina nizamının gerekliliği olarak İstanbul'a girişte tecride alınan gemilerin nereden geldikleri, kime ait oldukları (İslam, Rum, Frenk gemileri vb.) ve yolcu sayıları gibi bilgilerin tek tek kaydedilmesidir.²⁴ İkinci husus ise İstanbul'da görülen hastalıklar ve bunlardan ölenlere dair hazırlanan verilerdir. Bu amaca bağlı olarak 22 Mayıs 1838'de İstanbul'da Tahaffuz Meclisine ihbar edilmeden vefat edenlerin gömülmemesinin gerekliliği Müslüman ahaliye ilan edilmiş, gayrimüslimlerin temsilcilerine de benzer yollu fermanlar gönderilmiş, veba yahut şüpheli şekilde ölenlerin derhal Tahaffuz idaresine iletilmesi istenmiştir.²⁵

İstanbul'da görülen hastalıklar ve bunlardan ölenlere dair gün gün yapılan kayıtlarla hazırlanmış olduğu anlaşılan *vefâyat defterlerinin* başlangıç tarihi ise Mart 1838'dir.²⁶ Ancak, arzulanan sistemin sıhhatli bir şekilde hemen uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Kasım 1838'de başkentteki Müslüman ve gayrimüslim yetkililere karantina nizamının kurallarına riayetle mahallerindeki ölümleri Tahaffuz Meclisine bildirmeleri yönünde tekrardan uyarılar yapılmıştır.²⁷ Şüphesiz bu ikazlar hem hastalıklardan korunmak hem de

²¹ Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. Türkçe çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2017, 115-120.

²² Yıldırım, "Karantina İstemezük". 71, 72.

²³ Söz konusu yapının isimleri için bkz. Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında*. 268. Çalışmada Tahaffuz Meclisi isminin kullanılmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür. Bundan sonra söz konusu yapıdan bu şekilde bahsedilecektir.

²⁴ Bu çerçevede Adalar denizi ile Karadeniz'den İstanbul'a gelen ve karantinaya tabi tutulan gemilerin ait olduğu millet, yolcu sayıları gibi detaylarının yer aldığı –ulaşılabilen- ilk evrak 18 Aralık 1838 tarihli dir. BOA, HAT 523/25564; 523/25564/A 29 Şevval 1254/15 Ocak 1839.

²⁵ Gülден Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri". *Belleten*, LVIII/222, (1994), 344.

²⁶ Vefâyat Defterleri üzerine yapılan bir çalışma için bkz. Gülhan Balsoy, Cihangir Gündoğdu, "Ottoman Death Registers (Vefeyât Defterleri) and Recording Deaths in Istanbul (1838-1839)". *Middle Eastern Studies*, c. 57/2, (2020), 1-12.

²⁷ Yıldırım, "Karantina İstemezük". 72.

gözetleme pratiğinin sıhhatli şekilde sürdürülebilmesi için yapılmış olmalıdır. Ayrıca, konuyla alakalı çeşitli sıkıntıların -belki de sistemin kurulduğu andan beri- süregeldiğini düşündüren çeşitli ipuçları da mevcuttur. Zira üzerinde tarih olmayan bir yazışmada karantina ile alakalı tutulması gereken kayıtların zamanında hazırlanmadığı Karantina baş direktörü Dr. Minas tarafından tespit edilerek II. Mahmut'a iletilmiştir. Padişahın konuyla alakalı yaptığı değerlendirmede, karantina uygulaması ile alakalı hazırlanması gereken *kâğıtların* (muhtemelen jurnallerin) tehir edilmemesi ve bu işlerle vazifeli memurların sert bir şekilde uyarılması istenmektedir.²⁸

2. Özgün mü Esinlenme mi? Modernleşme ve Gözetleme Pratikleri Bakımından Devletin Sağlık Alanına Girişi

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde padişahların ve hanedan üyelerinin masraflarını kendilerinin karşılayıp bina ettikleri hastane vb. dışında devletin sağlık alanındaki rolü neredeyse yok denecek kadar azdır. Özellikle klasik Osmanlı dönemi olarak adlandırılan süreçte ahalinin sağlık hizmetleri vakıflar tarafından kurulan ve idare edilen *darüşşifalar/bimarhaneler* tarafından yürütülmektedir.²⁹ Bu yapılardan halkın tamamının faydalanmaya hakkı olmakla beraber her şehirde *darüşşifa/bimarhane* bulunmadığından dolayı buralarda verilen hizmetlerden ahalinin tamamının yararlanması pek mümkün değildir.³⁰ Vakıflar tarafından yapılan bu işlerin imparatorluğun klasik döneminde – imkânlar çerçevesinde- başarılı olduğu söylenebilir. Ancak, 17. yüzyıldan itibaren devletin kurumsal çözülmesine paralel olarak vakıfların gelirlerinin azalması bu tarz hizmet veren yapıları mali sıkıntılara sokmuştur.³¹ 19. yüzyıla gelindiğinde ise –artık- vakıflar tarafından -beklenen ölçüde- verilemeyen sağlık hizmetlerini devlet yüklenmiş ve sosyal devlet ilkesi çerçevesinde sağlık hizmetleri merkezleştirilmiştir.³²

Sağlık hizmetlerinin merkezleşmesine paralel olarak devlet ile halk arasında, hastalıkların tespiti ve bildirilmesi için karşılıklı ödev ve sorumluluk

²⁸ “lazım gelen memurlara müekked tenbiye kılınarak bu husus taraf-ı alilerinden dahi ale'd-devâm nezâret ve dikkat olunsun” BOA, HAT, 523/25564, 29 Şevval 1254 (15 Ocak 1839).

²⁹ Nuran Yıldırım, “Osmanlı Darüşşifalarından Modern Hastanelere”. Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamasına Karşı İsyânlar” 14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazıları-I, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, 272.

³⁰ İsmail Yaşayanlar, “Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi”. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*. ed. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017, 4.

³¹ Yıldırım, “Modern Hastanelere”. 272.

³² Berrak Burçak, “Devr-i Hamid'de Aile, Kadın ve Sıhhat”. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, ed. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017, 33.

çerçevesinde bir ilişkinin geliştiği iddia edilebilir. Bu aşamada İstanbul'un yerel otoriteleri ve –elbette- halk tarafından Tahaffuz Meclisine bildirilen vukuatlar ile oluşturulan vefâyat defterleri ile *Ölüm tablosu* olarak tabir edilebilecek *tahaffuz jurnallerinden* oluşan iki aşamalı kayıt sistemine dair bazı soruların sorulması, tartışmaların yapılması yerinde olabilir. Bu çerçevede ilk olarak önceki dönemlerde buna benzer kayıtlar olup olmadığının irdelenmesi, eğer var ise bunların 19. yüzyıldakilerle benzerliklerinin ve de farklılıklarının ortaya konulması gerekmektedir.

Karantina nizamının yürürlüğe girmesinden önce de Osmanlı Devleti'nde belirli zümrelerin ölümlerine dair bilgilerin tutulduğu bilinmektedir. Bu çerçevede mali gerekçelerle söz gelimi timar³³ yahut esham sahiplerinin³⁴ ya da askeri sebeplerle her hangi bir birlikte vazifeli neferlerden hayatlarını kaybedenler kayıt altına alınmıştır.³⁵ Bununla beraber dikkat edilirse geçmiş yüzyıllarda kayıtları yapılmış olan bu vefatlar temelde merkezi idareyle bir şekilde karşılıklı ilişkisi (mali ya da askeri) olanlara aittir. Buradan hareketle devletin dar bir çerçevede gerçekleşen ölümleri hemen her dönemde takip ettiği de açıktır.³⁶ Peki, Osmanlı Devleti'nde karantina uygulamasından önce *sıradan* ve devletle herhangi bir ilişkisi olmayan kişilerin ölümlerine dair tutulan kayıtlar var mıdır? Bu sorunun cevabına klasik dönem için hayır ancak 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren rahatlıkla evet denilebilir. Zira 1826 yılından itibaren yapılan nüfus sayımları ve yoklamalarıyla önce İstanbul'da sonrasında ise Anadolu ve Rumeli'nin büyük bölümünde gerçekleşen demografik olaylar

³³ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinde Sayısal Veriler". *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, drl. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 2000, 18.

³⁴ "*Ashabı eshamdan fevt olup şehri şevvalde mahlûle virilen kesianın şöhret ve esamilerini mübeyyin defterdir*" BOA, Cevdet Maliye (C.ML.), 404/16583, 26 Zilkade 1242/21 Haziran 1827, BOA, C. ML, 693/28307, 23 Şaban 1203/19 Mayıs 1789. Esham 1775-1870 yılları arasında uygulanan mukataa olarak bilinen vergi kalemlerinin faiz denen bölümlerinin parçalanarak özel şahıslara kaydı hayat şartıyla satılmasıdır. Zaman içerisinde esham sahiplerinin varisleri söz konusu faizlerden mahrum kalmamak için esham sahiplerinin ölümlerini gizlemişlerdir. Duruma çare bulmak adına devlet 1780'lerden itibaren esham sahibinin öldüğünü bildirenlere ihbariye ödülü vermeye başlamıştır. Konuyla alakalı detaylı bilgi için bkz. Mehmet Genç, "Esham". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi*, İstanbul: TDV yayınları, 1995, c. 11, 376-380.

³⁵ BOA, Asakir-i Mansure Defterleri (D.ASM.d), 37360, 30 Cemaziülevvel 1242/30 Aralık 1826. Lofça'da daha 18. yüzyılda öldüğü için defterlerden düşülen Evlâd-ı Fâtihan mensuplarının kayıtları için bkz. C.AS. 1143-50806

³⁶ Bunlara ek olarak devlet için kıymeti olanların imkânlar ölçüsünde korunduğu da söylenmelidir. Hatta bu bakış açısına dayanak olması bakımından 1831'de karantina uygulamasının arka planında yatan sebeplerinden birisinin de Mansure askerlerinin sağlıklarının korunmasıdır. Bkz. Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin". 332.

taşrada ihdas edilen kurumlar aracılığı ile takip edilmeye başlanmıştır.³⁷ Dahası İstanbul'da şehir nüfusunun hareketlerine dair 1832'den itibaren istatistik dizileri de oluşturulmakta ve başkentteki doğum, ölüm iç ve dış göç gibi olaylar her ay Seraskerliğe raporlanmaktadır.³⁸ Bununla beraber bu açıklamalarda dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Geçmiş dönemlerdeki esham, timar sahiplerinin -kabaca devletle bir çıkar ilişkisi olanların- yahut da askerlerin – devlete karşı sorumlulukları olanların- ölüm kayıtlarının tutulmasıyla, nüfus yoklamalarıyla tüm ahalinin ölümlerinin kayıt altına alınması birbirinden tamamiyle farklıdır. Söz konusu fark aslında halka gösterilen alakada modern öncesi devlet ile modern devlet arasındaki yaklaşım farklılığıdır. Bu husus aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin süreç içerisinde tebaasına olan yaklaşımının değişimini de simgelemektedir. Bu çerçevede modern öncesi bir devletin ihtiyaçlarını (mali, askeri vb.) dar bir zümreden karşılayabildiği ve bunun için de toplumun geneline dair bir politika -ya da daha teferruatlı bir politika- geliştirme lüzumu görmediği manasına gelebilir. Buna karşın modern –ya da modernleşen- devlet, toplumunun neredeyse tamamıyla ilgilenmekte, sosyo-ekonomik hayatın her noktasına nüfuz etmek için ahaliye dair bilgi toplamaktadır. Dahası elde edilen verinin işlenmesi için bürokratik kurumlar da oluşturulmaktadır. Ayrıca yapılan tüm bu gözetleme pratikleri ve bilgiyi işlemek için vücuda getirilen kurumlar esasen söz konusu modern ve sosyal devletin ihtiyaçlarının büyüklüğünü de ifade etmektedir.³⁹

Bu noktadan hareketle ölüm kayıtlarının toplumun genelini kapsayacak şekilde tutulmasının Osmanlı için bir reform olduğu muhakkaktır. Bu durumda yapılan açıklamalarla beraber bölümün başlığında kullanılan yeni bir sorunun ortaya atılması gerektir. Bu da karantina düzeni ve pratikteki uygulamalarının Osmanlı'ya ne kadar özgü olduğudur. Çünkü devletin kurumsal dönüşümünün en üst noktaya vardığı 19. yüzyılda yapılmış pek çok yeniliğin Batı ya da Avrupa model alınarak gerçekleştirildiği bilinmektedir.⁴⁰ Ek olarak Karantina teşkilatının ihdasında Avrupalıların büyük bir rolü olduğu ve karantina ilk baş direktörünün Avusturyalı olduğu da daha önce belirtilmiştir.⁴¹

³⁷ Mustafa Mesut Özekmekçi, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları İle Mukayesesi*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020, 65-89.

³⁸ Özekmekçi, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları*. 29-40.

³⁹ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar, Meşruiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 47-67.

⁴⁰ Özekmekçi, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları*. 153.

⁴¹ R. Walsh'ın aktarımına göre II. Mahmut karantina istasyonları kurmak konusunda İstanbul'daki İngiliz elçiliğine başvurmuştur. Bunun üzerine İngiliz yetkililer Malta'da mevcut karantina istasyonunun planlarının padişaha iletilmesi için adada bu işle görevli Yüzbaşı Schembri'yi

Dr. Minas ya da başka bir Avrupalı'nın şehirdeki ölümlerin öğrenilmesi, bu yolla salgınlara karşı önlem alınması için yapılan uygulamada rolünün olup olmadığını nihai olarak tespit etmek aslında pek mümkün görünmemektedir. Açıkçası dönemin şartları düşünüldüğünde devletin başkentteki hastalıklar/ölümlerle alakalı bilgi toplaması için yerel yöneticilerle halkın kendisine ve de onların getireceği haberlere/jurnallere başvurması haricinde başka bir yol olmadığı aşîkârdır. Bununla beraber belirtmek gerekir ki ölümlerin kaydı için takip edilen bu usulün çok benzeri İngiltere'de daha 16. yüzyıldan itibaren mevcuttur. Bu bağlamda 8. Henry (1509-1547) ülkede olabilecek veba salgınlara önlem olarak daha 1537'de *morbidity recorts* (hastalık/ölüm kayıtları) olarak tanımlanan kayıtların tutulması yönünde yerel otoritelere bir emir yayınlamış, birkaç yıl sonra kiliselerden de mahallerindeki hastalık/ölümlere dair kayıtları hazırlamasını istemiştir. Ek olarak, 17. ve 18. yüzyıllarda da piskoposlukların bölgelerindeki demografik olayları kaydetmekle sorumlu olduklarını ve zaman içerisinde bu kayıtların içeriğinin genişlediğini de belirtmek gerekmektedir.⁴² Ayrıca hazırlanan bu kayıtların 16. yüzyıldan itibaren kamuoyuyla da paylaşıldığı ve John Graunt'ın Londra'nın haftalık *ölüm listelerinden/tablolarından* hareketle demografik sonuçlara vararak siyasal aritmetiği başlattığı da ayrıca söylenmelidir.⁴³

Peki, İngiltere'de neredeyse 16. yüzyıldan beri uygulanan sistemden Osmanlı Devleti esinlenmiş olabilir mi? Yahut hemen hemen her konuda Avrupalıları örnek aldığı bilinen II. Mahmut'un İngilizlerin yaptığı uygulamalardan haberi var mıydı? Bu soruya –şimdilik- kesin bir şekilde cevap vermek mümkün değildir. Bununla beraber R. Walsh'ın aktardıklarından hareketle sultanın bu konuyla alakalı İngilizlere danıştığı, fikir aldığı ve benzer uygulamaları değerlendirmiş olduğu düşünülebilir.⁴⁴ Nitekim Londra ve İstanbul'un olası salgınlara önüne geçmek için –birisinin 16. diğerinin 19. yüzyılda önlem aldıkları unutulmadan- bir birine çok benzer tedbirlere başvurdıklarını -ki globalleşme, küreselleşme gibi kavramların olmadığı, ulusların birbirlerini tanıma imkânlarının daha kısıtlı olduğu bir asırda- inkâr etmek mümkün değildir.

görevlendirmişlerdir. Mayıs 1831'de İstanbul'a gelen Schembri, karantina teşkilatı ilgili gerekli planları II. Mahmut'a sunmuştur. Walsh'ın ifadesine göre sultan yüzbaşının planlarını oldukça beğenmiştir. Bkz. Walsh, *İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle*. 432-433

⁴² Dan Halacy, *Census 190 Years of Counting America*. New York: Elsevier-Nelson Book, 1980, 24.

⁴³ Ian Hacking, “Şansın Terbiye Edilişi”. Türkçe çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları, 2005, 33.

⁴⁴ Walsh, *İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle*. 432-433

3. Erken Dönem Osmanlı Sağlık Bürokrasinin Ürettiği Vesikalar: Vefâyat Defterleri ve Ölüm Tabloları ile İstanbul'da Görülen Hastalıklar

Gözetleme pratiği ve modernlik ilişkisinin sağlık alanına yansımaları olarak değerlendirilmesi gereken bir konu daha vardır. Bu da 1838 yılının sonundan itibaren karantina nizamının kurulması ile başkentte 7'den 70'e herkesin ölümlerine sebebiyet veren *arazların/hastalıkların* erken dönem Osmanlı sağlık bürokrasisi tarafından kayıt altına alınması ve Osmanlı toplumunda görülen hastalıklara dair bir envanter ya da veri tabanı oluşturma çabasıdır.

Aslında Osmanlı Devleti'nde hastalıklara, en azından belirli hastalıklara dair kayıtların varlığı bilinmektedir. Ancak, *bilinen* söz konusu kayıtların *ilki* 19. yüzyılın ikinci yarısına, 1893 senesine, ait olup kolera illetine yakalananlarla alakalıdır.⁴⁵ Bununla birlikte hastalıklara dair tutulan defterlerin/kayıtların başlangıç tarihinin –yukarıda da belirtildiği üzere- Gülhan Balsoy ve Cihangir Gündoğdu'nun yakın tarihte *vefâyat defterleri* üzerine yaptıkları çalışmadan hareketle 1838'e çekilmelidir.⁴⁶

Yukarıda paylaşılan olgularla 19. yüzyıldaki merkezileşme, kamu sağlığı yahut toplumun sosyal yönden kontrol edilmesine yarayan bu vefâyat defterleri ve *ölüm tabloları* devletin bilme iştahının sınırlarını ve 19. yüzyılda geliştirdiği gözetleme pratiklerini geçmişte dar bir çerçevede uygulandığı gösterilen örneklerden keskin şekilde ayırmaktadır.⁴⁷ Buradan hareketle söz konusu evrakların içeriklerine yani sağlık bürokrasisinin uygulamalarına ve neyi nasıl yaptığına dair açıklamalara gelinebilir.

Başkentteki ölümlere dair verilerin ilk etapta vefâyat defterlerine kaydedildiği ve bu evrakın şekil yönünden günümüz harita metot defterlerine benzerlik gösterdiği söylenebilir.⁴⁸ Defterin içeriğinde; ölen kişilerin yaşadıkları –ve de öldükleri- mahalleler (*mahal zuhuru*), şöhretleri (cinsiyet, meslek vb.), isimleri, milletleri, -varsa- ölüme sebebiyet veren hastalıkları (ileti), olayla alakalı ihbarı yapanın kimliği, görev ve ismi (*muhbiri*) ile kontrolü yapan doktor (*tabibi*) ile hekimin yardımcısı olan (*hademesi*) şahısların adları yer almaktadır. Ek olarak son sütunda *tahnit etmek lazım gelen mevaddan* şeklinde bir açıklama

⁴⁵ Nuran Yıldırım, “1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistik Defterleri”. *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazıları-I*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, 119-127.

⁴⁶ Gülhan Balsoy, Cihangir Gündoğdu “Ottoman Death Registers”. 1.

⁴⁷ Fatih Tetik, *Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlığı Politikası (1839-1876)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, 15.

⁴⁸ BOA, Sıhhiye Defterleri (SH.d), 439, Rebiyülevvel 1254/Mayıs-Haziran 1838.

da vardır. Aynı döneme ait bir başka evrakla vefâyat defterleri arasında bir benzetme yapılacaksa bu defterler; kişilerin isim, yaş, meslek, memleket, baba adı, aile adlarının (şöhret) kaydedildiği *mufasssal nüfus defterlerine* benzemektedirler.

Vefâyat defterlerinde olaylar günlük olarak tutulmaktadır. Bunun yanında bu vesikalardan anlaşıldığı üzere karantina talimatnamesine uygun olarak salgınların önüne geçmek için yapılan filyasyon benzeri faaliyetlere dair bilgi de bulunmaktadır.⁴⁹ Örneğin 23 Aralık 1838’de *illet-i ma’hûde* sebebiyle öldüğü belirtilen Lefter isimli Rum’un dükkânın önüne bir gardiyanla bir karakol neferi gönderilmiş ve buralar karantinaya alınmıştır.⁵⁰ Vefâyat defterlerinin Osmanlı sağlık bürokrasinin ürettiği ilk evrak/evraklardan olduğu iddia edilebilir.⁵¹ Konunun daha iyi anlaşılması adına örnek bir vefâyat defterinin transkripsiyonu için tablo-1 incelenebilir.⁵²

Tablo 1

Vefâyat Defterinden Örnek Transkripsiyon⁵³.

Mahal-i Zuhur	Şöhreti	İsmi	Millet	Hastalık	Muhbiri	Doktoru	Hademesi
Kuşakçılar Çarşısında Eğri Kapı Civarında	Zaferanbolulu Sabi	Ahmet Dimitri	İslam Rum	Humma Nazar	Hacı Mustafa Mahalle Kâhyası Anasti	Yorgaki İbram	İbrahim Yahya
Şefkatli Sokağında	Sabi	-	Ermeni	Aksak	Mahalle Kâhyası Agop	Dominiko	Mustafa
Tophanede Sakin	Terzi	Manaş	Ermeni	İhtiyarlık	Mahalle Kâhyası Ağop	Dominiko	Mustafa

Osmanlı sağlık bürokrasinin vefâyat defterleri dışında ürettiği bir diğer evrak Tahaffuz Meclisinde hazırlanan ve *jurnaller/curnaller* olarak adlandırılan belgelerdir.⁵⁴ Bunlara *ölüm tabloları* da denilebilir. Bu bağlamda bir kaç misal

⁴⁹ Talimatname için bkz. Sarıyıldız, “Karantina Meclisi’nin”. 351.

⁵⁰ “*tarihiyle Sultan Mehmed kurbunda Karaman nam mahalde kain Rum taifesinden şerikçi Lefter nam zımmi illet-i ma’hûdeden mürd olduğu meclise haber virilmiş ve ol veçhile dekağın önüne bir nefer gardiyan ve bir nefer karağöl vazzıyla karantinası icra olunmuştur*” BOA, SH.d, 439, 100, 101, Rebiyülevvel 1254/Mayıs-Haziran 1838.

⁵¹ Gülhan Balsoy, Cihangir Gündoğdu “Ottoman Death Registers”. 1.

⁵² Listeyi sayfaya sığdırılabilmek için ufak tadiller yapılmıştır. Bkz. BOA, SH.d 439, 21, Rebiyülevvel 1254/Mayıs-Haziran 1838.

⁵³ BOA, SH.d, 439, 11,13,15,16, 17, Rebiyülevvel 1254/Mayıs-Haziran 1838.

⁵⁴ İstanbul’da 1848’de meydana gelen Kolera salgınının etkileri ile tahaffuz idaresinin çalışmalarını ortaya koyan bir çalışma için bkz. Marie-Pierre Verrolot, *İstanbul’da Kolera 1848 Salgını Üzerine Bir İnceleme*. Türkçe çev. ve ed. Özgür Yılmaz, İstanbul: Libra, 2019.

olması adına tabloların üst tarafında yer alan girizgâhlar şu şekildedir; “*iş bu elli dört senesi ramazan-üş-şerif gurrasından gayetine değin Âsitâne-i şevket-i âşiyânede illet-i mütenevviden irtihal-i dar-ı beka iden İslam ve mürd olan reaya ve sairenin curnalidir.*” Ya da “*iş bu elli beş senesi mahe cemazeyilahir gurrasından gayesine kadar Âsitâne-i şevket-i âşiyânede vefat iden ehl-i İslam ile mürd olan reaya ve milel selasenin miktarını mübeyyin tanzim ve terkim olunan hülâsa jurnalidir.*”⁵⁵ 1838'den itibaren üretilen bu kayıtların 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren titiz ve detaylı şekilde tutulduğu⁵⁶, 19. yüzyılın başında ise çok daha nitelikli hale getirildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷ *Ölüm tabloları* anlaşıldığı kadarı ile vefâyat defterlerinin temize çekilip, özetlenmesinden oluşturulmaktadır. *Ölüm tabloları ile* yukarıda değinilen vefâyat defterlerinin varlığı bize Osmanlı sağlık bürokrasinin İstanbul için ürettiği bu kayıtları - dönemin ruhuna binaen- tıpkı *nüfus defterlerinde olduğu gibi* mufassal (detaylı) ve icmal (özet) olarak ikiye ayırdığını göstermektedir.

Üzerinde durulan tablolar devletin gözetleme pratiklerinin güzel bir örneğidir. Bu belgelerin özellikle çok korkulan vebaya karşı bir ön mücadele, savunma stratejisi olarak görüldüğü/hazırlandığı iddia edilebilir. Çünkü hemen hemen tüm tabloların vukuat kısmında söz konusu ayda *illet-i ma'hûde* görülmediği şeklinde açıklamalar ya da bu hastalıktan gerçekleştiği düşünüldüğü için ölümleri şüpheli olanlara dair ayrıca bilgi verilmektedir.⁵⁸ Ek olarak tablolara giren bu veriler Tahaffuz Meclisine İstanbul'un ahalisi tarafından bildirilmektedir.⁵⁹

Ölüm tablolarının Bâbîâli'nin İstanbul nüfusu hakkındaki en nitelikli veri kaynaklarından birisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Özellikle defterlerdeki bilgilerin temize çekilmesinden hareketle hazırlandığı anlaşılan vesikalar sayesinde şehirdeki ölümlerin –en azından Tahaffuz Meclisine haber verilenlerin- arka planına, nedenlerine ve sayılarına dair yığın bilgi özetlenerek sadarete sunulmaktadır. Tablolarda ayrıca başkentte gerçekleşen ölü doğumlar, hamileyken hayatını kaybedenler ve kaza kurbanları vb. hususlara dair veriler de

⁵⁵ BOA, HAT, 524/25571/Lef.B, 1 Ramazan 1254/18 Kasım 1838, BOA, İrâde Mesail-i Mühimme (İ.MSM.), 89/2552-Lef.2, 1 Cemaziyülevvel 1255/12 Ağustos 1839.

⁵⁶ Verrolot, *İstanbul'da Kolera*, 63

⁵⁷ Mehmet Temel, Berke Temel, “1899-1902 Yıllarına Ait İstanbul Ölüm İstatistik Defterleri ve Sağlık Tarihindeki Önemi”, *Tarihin Peşinde*, 20, (2018), 305-317.

⁵⁸ “*Sultan Mehmed kurbunda küçük Karaman nam mahal ile Yedikule haricinde 6 Şevval 54 tarihinde illet-i ma'hûdeden şüpheli iki nefer reaya helak olmuş olduğu*” BOA, HAT, 253/25564/Lef.B, 29 Şevval 1254/15 Ocak 1839.

⁵⁹ “*İşbu ehl-i İslamın vefâyatı hanlar ve sair dekakinlerde olan bıkarlardan ve gurebadan olarak Meclis-i Tahaffuz tarafına haber virilmiştir.*” BOA, HAT, 524/25571/Lef.B, 1 Ramazan 1254/18 Kasım 1838.

bulunmaktadır. Bu çerçevede hastalıklara ek olarak doğal yollarla ölenler ya da intiharlar hakkında sağladığı verilerle Tahaffuz Meclisi adeta dönem İstanbul'unun sosyolojik yönden bir resmini çekmekte, şehirdeki demografik hareketler konusunda aylık olarak devletin üst bürokrasisini bilgilendirmektedir. 1838'in sonundan 1840 yılının Ocak ayına kadar geçen süreçte Tahaffuz Meclisi tarafından *kayıt altına alınabilen* işleri için tablo-2 incelenebilir.

Tablo 2

İstanbul'da Yaşanan Ölümlere Sebep Olan Hastalıklar ve Sair Sebepler ile Bunların Aylara Göre Dağılımı⁶⁰.

Hastalık	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yekûn
İstiska ⁶¹	85	106	127	11 0	17 2	17 4	131	18 4	19 8	24 8	21 1	208	1954
İhtiyar(lı k)	58	94	124	99	91	77	53	64	76	96	98	115	1045
Humma	45	55	47	48	64	49	56	50	78	94	85	72	743
Verem	38	45	43	54	64	44	100	74	77	64	56	65	724
Yatalak ⁶²	11	14	21	18	38	34	37	29	43	55	39	68	407
Çiçek	32	20	11	5	16	17	15	30	35	51	52	80	364
Nüzul	15	35	33	36	33	34	20	24	21	36	26	32	345
İshal	10	3	11	6	10	17	11	26	72	75	64	23	328
Ölü Doğum						22	30	26	38	29	29	39	213
Çene ⁶³	6	10	6	12	18	26	10	17	11	13	13	21	163
Gelincik	11	13	6	12	12	10	9	11	14	17	14	21	150
Havale	2	3	10	7	10	12	13	13	21	7	16	24	138

⁶⁰ 1'den 12'ye kadar olan rakamlar ayları simgelemektedir. BOA, HAT, 523/25528, 1 Zilkade 1254/16 Ocak 1839, BOA, HAT, 523/25539/Lef.A, 1 Zilhicce 1254/15 Şubat 1839, BOA, HAT, 524/25567/Lef.B, 1 Muharrem 1255/17 Mart 1839, BOA, İ.MSM, 89/2558/Lef.3, 1 Rebiyülevvel 1255/15 Mayıs 1839, BOA, İ.MSM, 89/2550/Lef.3, 1 Rebiyülahir 1255/14 Haziran 1839, BOA, İ.MSM, 89/2551/Lef.3, 1 Cemaziyülevvel 1255/13 Temmuz 1839, BOA, İ.MSM, 89/2552/Lef.3, 1 Cemaziyülahir 1255/12 Ağustos 1839, BOA, İ.MSM, 89/2555/Lef.3, 1 Recep 1255/10 Eylül 1839, BOA, İ.MSM, 89/2556/Lef.2, 1 Şaban 1255/10 Ekim 1839, BOA, İ.MSM, 89/2560/Lef.3, 1 Şevval 1255/8 Aralık 1839.

⁶¹ Vücutta Sıvı Toplanması/Ödem/ Siroz. Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004, 273.

⁶² *Esir-i Fıraş*.

⁶³ Belgedeki yazılışı bu şekildedir. (چکه) Hangi hastalığı işaret ettiği konusunda ne yazık ki bir ipucu bulamadım.

1838-1840 Arasında İstanbul'daki Gözetleme Pratiklerine Bir Misal; Tahaffuz Journalleri

Zik Sadr (Göğüs Ağrısı) ⁶⁴	7	14	11	8	15	10	5	5	12	14	8	21	130
Eksik ⁶⁵	15	33	33	18	27								126
Hamile	7	3	6	8	13	13	9	10	13	9	10	8	109
Kızamık	7	5	8	10	15	11	10		14	11	8	8	107
Fücceten	16	1	1	5	3	10	17	13	2	9	4	10	91
Zat-ül Cenb ⁶⁶	1		3	6	7	3	4	7	4	6	6	8	55
Boğmac a			5	3	7	7	2	8	5	4	4	7	52
Sarılık	4	3	3	2	2	7	4	4	9	8	3	2	51
Sıtma	1							2	10	11	11	8	43
Sıraca	1	4	2	6	4	5	6	3	4	1	3	3	42
Sara	1		2	4	3	2	6	4	4	3	5	1	35
İllet-i Kadim Akrun (?) ⁶⁷		6	5	3	1	3	5	6	3		1	1	34
Nazar ⁶⁸	1		1	1	2	2	3	3	7	1	8		29
	1	2	2		1	4	1	4	5	1	3	2	26
Semmili (?) (Zehirlen me?)								6	18	1			25
Kaza			3				1	2	8	4	6		24
Alamet-i Cedid		2	3	4	1	6							16
Hunnak ⁶⁹		1	5	2	1			2	1	1		2	15
Basur				4	1	4				2		3	14
Kurbağa cık		1			1			2	2		1	4	11

⁶⁴ Zik için bkz. Ekrem Kadri Unat vd., *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, 118. Zik, Osmanlıca Tıp Terimleri sözlüğünde sıkıntı, zorluk olarak geçmektedir. Söz konusu hastalığı göğüs ağrısı olarak tabir ettim.

⁶⁵ Belgelerdeki yazımı (اكسك) şeklindedir. Muhtemelen fiziksel anlamda bir problem kastedilmektedir.

⁶⁶ Akciğer zarı yangısı. Ekrem Kadri Unat vd., *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, 330.

⁶⁷ Belgelerdeki yazılışı şu şekildedir; (اقرون). Hangi hastalığı işaret ettiği konusunda ne yazık ki bir ipucu bulamadım.

⁶⁸ Nazarla alakalı kayıtların nedeni muhtemelen sebepsiz yere ölen sabilerdir. Nazar dışında tablolara girmiş bazı ölüm sebeplerinin misalen esir-i firaş, ihtiyarlık gibi olgulara dair bir değerlendirme için bkz. Verrolot, *İstanbul'da Kolera*, 66

⁶⁹ Anjin, Nefes Alamama, Boğulma. Ekrem Kadri Unat vd., *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, 258.

Mustafa Mesut ÖZEKMEKÇİ

Fıtık	2		3	1		1	1	2	1	11
Frengi	1		1		3	2		1	2	10
Mecruh	2	1	2	1						6
Nikris		1	1				1			3
Kara		2	1							3
Sevda										
Şirpençe				3						3
Kızıl					2	1				3
Hastalık										
Şüpheli		2								2
<i>Kuşkana</i>					1					1
<i>dt</i>										
(palazı)										
Yanık						1				1
(<i>Muhteri</i>										
<i>k</i>)										
Yılancık								1		1
Yekûn										7653

Osmanlı toplumunda görülen bazı hastalıklar üzerine tablolar vasıtasıyla çeşitli değerlendirmeler yapılabilir. Örneğin 1838'in Kasım ayından 1840 Ocak ayına kadar geçen süreçte istisnasız tebaa içinde en fazla ölüme sebebiyet veren rahatsızlık kayıtlara *istiska* olarak geçmiştir. Kolektif bir çalışma olan *Osmanlıca Tıp Terimleri* sözlüğünde kapsayıcı bir manada vücutta sıvı toplanması olarak ifade edilen *istiska* yani ödem neticesinde 1 yıl içerisinde farklı milletlerden 1954 kişi ölmüştür. İkinci sırada gelen vefat sebebi 1045 kişinin hayatını kaybetmesine yol açan ve doğal ölüm olarak tabir edilebilecek yaşlılıktır.⁷⁰ Üçüncü sırada 743 kişinin vücut ısisını tahammülden fazla yükselterek öldüren humma, dördüncü sırada ise 724 şahsın irtihaline yol açan ve Türk toplumunda *ince hastalık* olarak tabir edilen verem vardır.

Aslında yukarıda paylaşılan tablolardaki ölüm sebeplerinin süreklilik arz ettiği söylenebilir. Bu çerçevede ödem sebebiyle ölümlerin 1847-1848 yıllarında dahi İstanbul'da en çok ölüme sebebiyet veren hastalık olması dikkat çekicidir.⁷¹ Dahası ödemden ölenlerin istatistiklerine bir başka benzerlik humma ve verem sebebiyle ölenlerdir. Nitekim 1847-1848 yıllarında başkentte ölüme en çok sebebiyet veren ikinci rahatsızlık humma, beşinci hastalığın ise verem olması kayda değerdir.⁷²

⁷⁰ Yaşlılıkla kastedilen yaşın/ömrün ne olduğu meçhuldür.

⁷¹ Verrolot, *İstanbul'da Kolera*, 79.

⁷² Verrolot, *İstanbul'da Kolera*, 74, 79.

Bazı hastalıkların ve bunların yarattığı kayıpların yıl içinde zikzaklı bir seyri olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1 yıllık zaman diliminde çiçek hastalığının kurbanı olan kişilerin toplamı 328'dir. Şubat-Mart 1839 arasında çiçekten sadece 5 kişi ölmüşken ayların ilerlemesi ile hastalığın bulaşıcılığı hızlanmış ve neticede çiçek yüzünden ölümler artış göstermiştir.

Bu çerçevede çalışmanın belirlediği zaman aralığının son ayında (Aralık 1839- Ocak 1840) çiçekten 80 kişinin vefat etmesi dikkat çekicidir. Aynı durumunun 1847-1848 yılları içinde de yaşandığı söylenebilir. Nitekim söz konusu yıllarda da havaların soğumasıyla çiçek vakalarının arttığı görülmektedir.⁷³

Grafik 1: Aylara Göre Çiçekten Ölümlerin Dağılımı⁷⁴.

Çiçek hastalığına benzer gidişat gösteren bir diğer rahatsızlık ishaldir. Toplamda 328 kişiyi öldüren ishalle alakalı olarak Ağustos-Kasım 1839 arasında küçük çaplı bir salgın meydana geldiği düşünülebilir. Bu çerçevede Temmuz-Ağustos döneminde 26 kişi ishalden ölmüşken takip eden aylarda önce 72 sonra 75 en sonda da 64 kişi ishal yüzünden vefat etmiştir.

⁷³ Dr. Verrolot ölüm sayılarının artış ya da azalışlarını mevsimsel hususlarla bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Verrolot, *İstanbul'da Kolera*, 75, 105, 106.

⁷⁴ BOA, HAT, 523/25528, 1 Zilkade 1254/16 Ocak 1839, BOA, HAT, 523/25539/Lef.A, 1 Zilhicce 1254/15 Şubat 1839, BOA, HAT, 524/25567/Lef.B, 1 Muharrem 1255/17 Mart 1839, BOA, İ.MSM, 89/2558/Lef.3, 1 Rebiyülevvel 1255/15 Mayıs 1839, BOA, İ.MSM, 89/2550/Lef.3, 1 Rebiyülahir 1255/14 Haziran 1839, BOA, İ.MSM, 89/2551/Lef.3, 1 Cemaziyülevvel 1255/13 Temmuz 1839, BOA, İ.MSM, 89/2552/Lef.3, 1 Cemaziyülahir 1255/12 Ağustos 1839, BOA, İ.MSM, 89/2555/Lef.3, 1 Recep 1255/10 Eylül 1839, BOA, İ.MSM, 89/2556/Lef.2, 1 Şaban 1255/10 Ekim 1839, BOA, İ.MSM, 89/2560/Lef.3, 1 Şevval 1255/8 Aralık 1839.

Grafik 2: Aylara Göre İshalden Ölümünün Dağılımı⁷⁵.

1838-1840 arasında diğer hastalıklara oranla daha az ölüme sebep olan sıtmanın da ishal ve çiçek benzeri bir gidişatı olduğu görülmektedir. Sinek ısırtısından insanlara geçtiği bilinen bu hastalık 1839'un başından yılın ortasına kadar hiç gözükmez. Ancak havaların ısınması ve muhtemelen parazit taşıyan sivrisineklerin ortaya çıkmasıyla Haziran ayından itibaren az da olsa sıtmadan ölümler meydana gelmeye başlamıştır. Takip eden aylarda ise bu hastalıktan vefatların niceliği sayısal olarak önemli olmamakla birlikte oransal olarak ciddi oranda artış göstermiştir.

Grafik 3: Aylara Göre Sıtmadan Ölümünün Dağılımı⁷⁶

⁷⁵ BOA, HAT, 523/25528, 1 Zilkade 1254/16 Ocak 1839, BOA, HAT, 523/25539/Lef.A, 1 Zilhicce 1254/15 Şubat 1839, BOA, HAT, 524/25567/Lef.B, 1 Muharrem 1255/17 Mart 1839, BOA, İ.MSM, 89/2558/Lef.3, 1 Rebiyülevvel 1255/15 Mayıs 1839, BOA, İ.MSM, 89/2550/Lef.3, 1 Rebiyülahir 1255/14 Haziran 1839, BOA, İ.MSM, 89/2551/Lef.3, 1 Cemaziyülevvel 1255/13 Temmuz 1839, BOA, İ.MSM, 89/2552/Lef.3, 1 Cemaziyülahir 1255/12 Ağustos 1839, BOA, İ.MSM, 89/2555/Lef.3, 1 Recep 1255/10 Eylül 1839, BOA, İ.MSM, 89/2556/Lef.2, 1 Şaban 1255/10 Ekim 1839, BOA, İ.MSM, 89/2560/Lef.3, 1 Şevval 1255/8 Aralık 1839.

⁷⁶ BOA, HAT, 523/25528, 1 Zilkade 1254/16 Ocak 1839, BOA, HAT, 523/25539/Lef.A, 1 Zilhicce 1254/15 Şubat 1839, BOA, HAT, 524/25567/Lef.B, 1 Muharrem 1255/17 Mart 1839, BOA, İ.MSM, 89/2558/Lef.3, 1 Rebiyülevvel 1255/15 Mayıs 1839, BOA, İ.MSM, 89/2550/Lef.3, 1 Rebiyülahir 1255/14 Haziran 1839, BOA, İ.MSM, 89/2551/Lef.3, 1 Cemaziyülevvel 1255/13 Temmuz 1839, BOA, İ.MSM, 89/2552/Lef.3, 1 Cemaziyülahir 1255/12 Ağustos 1839, BOA,

Tabloda değinilmesi gereken bir diğer husus ölü doğumlardır. Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın sonundan itibaren ülke nüfusunu arttırma yolunda çalışmaları olup ülkedeki doğum sayılarını teşvik etmek için ikiz ya da üçüz çocuk doğuran ailelere çeşitli maaşların bağlandığı bilinmektedir.⁷⁷ Kasım 1838'de ise bilinçli olarak çocuk düşürülmesinin (*ıskat-ı cenin*) önüne geçmek adına yayınlanmış olan bir ferman da mevcuttur.⁷⁸ *Ölüm tablolarının* ilk hazırlandığı dönemde olmayan bu kayıtlar ilk defa 15 Mayıs-13 Haziran 1839 arasını kapsayan zamanda raporlara girmiştir.⁷⁹ Şüphesiz buna sebep II. Mahmut'un kürtaşı yasaklayan fermanı olmalıdır.⁸⁰ Bundan sonrasında ise tablolarda her ay ölü doğumlara dair veriler yer almıştır. Ayrıca zaman içerisinde doğum sırasında hayatını kaybedenlere ek olarak herhangi bir özre sahip olarak dünyaya gelen çocuklar da *noksan tevellüd* şeklinde haricen kaydedilmeye başlanmıştır.⁸¹

7 aylık veriler sonucunda başkentte 213 ölü doğum vakası meydana gelmiştir ki ortalama olarak aylık 30 ölü doğuma tekabül etmektedir. Her hangi bir rakama sahip olmadığımız ilk 5 ayda da ortalama olarak bu kadar ölü doğum hadisesi olması muhtemeldir. Buradan hareketle İstanbul'da bir yılda 350-400 çocuğun doğum sırasında öldüğü iddia edilebilir.

İ.MSM, 89/2555/Lef.3, 1 Recep 1255/10 Eylül 1839, BOA, İ.MSM, 89/2556/Lef.2, 1 Şaban 1255/10 Ekim 1839, BOA, İ.MSM, 89/2560/Lef.3, 1 Şevval 1255/8 Aralık 1839.

⁷⁷ Güven Dinç, Fatma Şimşek, Haldun Eroğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Tev'em Maaşı". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/16, (2009), 77-100.

⁷⁸ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Son Döneminde İskat-ı Cenin Meselesi". *Kebikeç*, 13, (2002), 65-88.

⁷⁹BOA, İ.MSM, 89/2558/Lef.3, 1 Rebiyülevvel 1255/15 Mayıs 1839.

⁸⁰ Somel, "Osmanlı Son Döneminde İskat-ı Cenin Meselesi". 70-71.

⁸¹ 17 Kasım-16 Aralık 1849 tarihli bir örneği için bkz. BOA, Sâdaret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devair (A.)MKT, NZD), 1/77/Lef.1, 1 Muharrem 1266/ 17 Kasım 1849.

Tablo 31838-1840 Arası İstanbul'daki Vefat Sayıları⁸².

Tarih	İslam	Frenk	Rum	Ermeni	Katolik	Yahudi	Kıpti	Yekûn
Kasım-Aralık 1838	64	1	95	118	14	67	6	365
Aralık 1838-Ocak 1839	121	1	132	147	8	72	3	484
Ocak-Şubat 1839	191	2	123	134	10	75	1	536
Şubat-Mart 1839	209	2	108	111	12	52	2	496
Mart-Nisan 1839	301	1	121	128	12	72	2	636
Mayıs-Haziran 1839	340		98	112	3	48	9	609
Haziran-Temmuz 1839	325		75	105	14	43	2	562
Temmuz-Ağustos 1839	323		120	117	10	61	4	635
Ağustos-Eylül 1839	410	7	154	147	15	73	1	806
Eylül-Ekim 1839	396	2	165	174	17	121	2	877
Ekim-Kasım 1839	427	1	117	144	19	76	3	787
Aralık 1839-Ocak 1840	498	2	126	149	12	69	4	860
Yekûn	3605	19	1434	1586	146	829	39	7.653
Günlük Ortalama Ölüm ⁸³	10		3,9	4,4	0,4	2,2	0,1	21
Aylık Ortalama Ölüm Sayısı	300	1,5	119,5	132	12	69	3,25	638

Ölüm tablolarından hareketle yapılabilecek bir başka değerlendirme vefatların İstanbul'un nüfusuna olan etkisidir. Daha önce değinildiği üzere başkent nüfusundaki değişimler 1832-1833 –belki de 1829- yılından beri aylık olarak takip edilmektedir.⁸⁴ Çalışmanın başlangıç zamanı olarak aldığı 1838 yılında ise İstanbul'daki 56.333 hanede yaklaşık olarak kadın-erkek toplam 420.000 kişi yaşamaktadır.⁸⁵ Tahaffuz Meclisinde doğum rakamlarına dair benzer özet bilgilerin olmamasından dolayı aslında konuyla alakalı kesin bir kanaate varmak zordur. Buna karşın kayıt altına alınabilen 7.653 ölümden hareketle yapılacak

⁸² BOA, HAT, 523/25528, 1 Zilkade 1254/16 Ocak 1839, BOA, HAT, 523/25539/Lef.A, 1 Zilhicce 1254/15 Şubat 1839, BOA, HAT, 524/25567/Lef.B, 1 Muharrem 1255/17 Mart 1839, BOA, İ.MSM, 89/2558/Lef.3, 1 Rebiyülevvel 1255/15 Mayıs 1839, BOA, İ.MSM, 89/2550/Lef.3, 1 Rebiyülahir 1255/14 Haziran 1839, BOA, İ.MSM, 89/2551/Lef.3, 1 Cemaziyülevvel 1255/13 Temmuz 1839, BOA, İ.MSM, 89/2552/Lef.3, 1 Cemaziyülahir 1255/12 Ağustos 1839, BOA, İ.MSM, 89/2555/Lef.3, 1 Recep 1255/10 Eylül 1839, BOA, İ.MSM, 89/2556/Lef.2, 1 Şaban 1255/10 Ekim 1839, BOA, İ.MSM, 89/2560/Lef.3, 1 Şevval 1255/8 Aralık 1839

1848'in ölüm oranları ile kıyaslamak için bkz. Verrolot, *İstanbul'da Kolera*, 75.

⁸³ Tüm aylar 30 gün olarak hesaplanmıştır.

⁸⁴ Misalen 1833 yılının 19 Temmuz'undan 17 Ağustos'una kadar geçen diliminde İslam nüfusundan 86 kişi ölmüş buna karşın 53 yeni doğum gerçekleşmiştir. Detaylar için bkz. Özekmekçi, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları*. 55-56.

⁸⁵ Özekmekçi, *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları*. 49.

kabaca bir hesaplamayla bir yılda İstanbul'un nüfusunun %2 azaldığı iddia edilebilir. Ayrıca hazırlanmış olan bu resmi istatistiklerin gerçekleşen değil bilinen olayları içerdiği de dikkate alınmalıdır. Buna ek olarak Tahaffuz Meclisinin 1838'de yeni ihdas edilmiş bir teşkilat olduğu ve kurumsallaşmasının da belli bir zaman alacağı aşikârdır. Buradan hareketle Tahaffuz Meclisinin başkentte haberdar olmadığı yahut olamadığı ölümlerin de olduğu göz önünde tutulmalıdır. Bu çerçevede kayıtlara geçmeyen ölüm sayısının da bir bu kadar daha olduğu varsayılırsa payitaht nüfusunun ölümlere bağlı olarak 1 yılda %3-4 civarında eksildiği düşünülebilir.⁸⁶

4. Kazalar

Tahaffuz Meclisi'nin ölüm tablolarında yer alan bir diğer bilgi(ler) daha önce belirtildiği üzere raporlarda kaza olarak yer alan vefatlardır. Tabloların hemen yanında yer alan ve vukuat adı verilen bölümlerde, söz konusu kazaların nedenleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Dönem İstanbul'unun bazıları için Dersaadet olmadığını gösteren bu kaza ve sair ölüm nedenlerinin doğal olarak pek çok sebebi vardır. Ölümle sonuçlanan vukuatlar içerisinde yanmak⁸⁷, yüzerken akıntıya kapılmak⁸⁸, deniz kenarında otururken suya düşerek boğulmak⁸⁹, iş kazası olarak tabir edilebilecekler⁹⁰, annesinden meme emerken boğulanlar⁹¹ ile yeni doğanların ansızın ölmeleri⁹², intiharlar,⁹³ merdivenden düşüp kafasını direğe vurmak suretiyle ölenler,⁹⁴ hayvanlar tarafından ezilenler⁹⁵ gibi türlü türlü vefat sebebi yer almaktadır. Bu ölüm nedenlerinden hareketle

⁸⁶ 1847'de şehirdeki ölüm sayısının 11.814, 1848'de ise 17.860'dır. Bkz. Verrolot, *İstanbul'da Kolera*, 65.

⁸⁷ BOA, İ.MSM, 89/2552/Lef.2, 1 Cemaziyülahır 1255/12 Ağustos 1839, BOA, İ.MSM, 89/2556/Lef.2, 1 Şaban 1255/10 Ekim 1839.

⁸⁸ BOA, İ.MSM, 89/2551/Lef.1, 1 Cemaziyülevvel 1255/13 Temmuz 1839.

⁸⁹ Örneğin Yenikapı sahilinde deniz kenarında otururken suya düşüp boğulan bir Müslüman çocuğu için bkz. BOA, İ.MSM, 89/2551/Lef.1, 1 Cemaziyülevvel 1255/13 Temmuz 1839.

⁹⁰ Taşçı esnafından Marmaralı Emin ile kalfası Dimitri binadan üstlerine düşen taş sebebiyle ölmüşlerdir. Yine aynı tabloda bir rençperin de binadan düşüp hayatını kaybettiği kayıtlara geçmiştir. Bkz. BOA, HAT, 523/25528, 1 Zilkade 1254/16 Ocak 1839, BOA, İ.MSM, 89/2556/Lef.2, 1 Şaban 1255/10 Ekim 1839.

⁹¹ BOA, İ.MSM, 89/2551/Lef.1, 1 Cemaziyülevvel 1255/13 Temmuz 1839.

⁹² BOA, HAT 523/25564/Lef.B, 29 Şevval 1254/15 Ocak 1839.

⁹³ Beyoğlu'nda silahla intihar eden 1 kişi için bkz. BOA, İ.MSM, 89/2551/Lef.1, 1 Cemaziyülevvel 1255/13 Temmuz 1839. Kara sevda yüzünden kendisini asan bir kişi için bkz. BOA, İ.MSM, 89/2552/Lef.2, 1 Cemaziyülahır 1255/12 Ağustos 1839. Aşk yüzünden kendini denize atan kayak reisi için bkz. BOA, İ.MSM, 89/2555/Lef.3, 1 Recep 1255/10 Eylül 1839.

⁹⁴ BOA, İ.MSM, 89/2552/Lef.2, 1 Cemaziyülahır 1255/12 Ağustos 1839.

⁹⁵ Ekmekçi beygirinin altında kalıp ölen bir kişi için bkz. BOA, İ.MSM, 89/2555/Lef.3, 1 Recep 1255/10 Eylül 1839.

ortaya bazı iddialar atılabilir. Misalen boğulma suretiyle ölenlerin çokluğu İstanbul’da yüzmenin sevilen bir aktivite olduğunu, kara sevda yüzünden gerçekleşen ölümler ise –her yerde olduğu gibi- başkentte trajik aşk hikâyelerinin varlığına kanıt olarak gösterilebilir.⁹⁶

Devletin kontrol etmek istediği kamusal alanın büyüklüğünü ve içinde barındırdığı bin bir türlü vakayı gösteren bu örneklerle ilgili üzerinde ayrıca durulması gereken mühim bir husus vardır. Bu da Tahaffuz Meclisi tarafından kaza olarak raporlanan bu ölümlerin bir zaman sonra şüpheli görülmeye başlanmasıdır. Nitekim kuşkulu görülen ölümlerin araştırılması için Zaptiye Müşiriyeti görevlendirilmiş ve kayıtlara kaza olarak geçen olaylarla alakalı tahkikatlar da başlatılmıştır.⁹⁷ Yapılan soruşturmalarda ise hakikaten de bazı ölümlerin aslında kaza olmadığı açığa çıkartılmış ve “*bir nefer katil ahz ve girift ile istintak kılınarak*” sorgulanmıştır.⁹⁸ Bu çerçeveden hareketle kamu sağlığının korunması, hastalık envanteri ve ölüm istatistikleri çıkartılması gibi amaçlara hizmet eden Tahaffuz Meclisi raporlarının zaman içinde gözetleme pratiklerinin sınırlarının büyümesi ile kriminal olaylarla bağlantılı hale geldiği de açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

SONUÇ

II. Mahmut ve onun *modern devleti* Osmanlı ahalisi hakkında her türlü bilgiye ulaşmayı arzulamış ve bunun için sosyal, iktisadi, siyasi vb. alanlarda nitelikli bilgi toplamak için gözetleme pratikleri denen uygulamaları başlatmıştır. Sultanın, ihdası için öncülük ettiği ve çalışmalarının üzerinde hassasiyetle durduğu Karantina Teşkilatı bu gözetleme pratiklerinden bir tanesidir. Bu çerçevede Karantina Teşkilatı başkente gelen gemileri İstanbul’a girişlerinde

⁹⁶ Osmanlı toplumundaki intihar sebeplerini irdeleyen bir çalışma için bkz. Aslı Güller, *19. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Toplumunda İntiharlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2015.

⁹⁷ Zaptiye Müşiriyeti için bkz. Ali Sönmez, “Zaptiye Teşkilatı’nın Düzenlenmesi (1840-1869)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/39, (2006), 199-219.

⁹⁸ “*ber mutad meclisi tahaffuzdan kaleme alınıp geçen zil-hicceci ’ş-şerifede tanzim ve taktim olunan jurnalın vukuat hanesinde olan vefâyat-ı kazanın icray-ı tetkikate isabet efzayı sunuh ve sudur buyrulan irade-i hazret-i padişahi muktezayı celileden olduğundan ve bu makule mevadın tahkikiyle zahire ihracı icabı halden bulunduğu tetkikatı lazıminin icrası zımında keyfiyet savb-ı düstürilerine havalesi Meclis-i Vâlâ’dan ifade olunarak mezkûr jurnal leffen gönderilmiş olmağla ber minvâl-i muharrer vefâyatı kazanın vukuatı ne vech ile ve nasıl olmuştur bila taraf tahkik olunarak...*” BOA, A.}MKT, NZD, 97/69/Lef.1, 27 Muharrem 1270/30 Ekim 1853. Benzer evrak için bkz. BOA, A.}MKT, NZD, 104/37/Lef.1, 9 Rebiyülevvel 1270/10 Aralık 1853, BOA, A.}MKT, NZD, 84/57/Lef.1, 22 Şevval 1269/29 Temmuz 1853.

kontrol etmekte ve buna ek olarak payitahttaki salgın hastalıkların önüne geçmek için faaliyet göstermektedir. İlk etapta İstanbul ölçeğinde yürütülen uygulamaların alt yapısında şüphesiz Avrupa'dan ihraç edilen benzer hususlar mevcuttur. 19. yüzyılda hemen hemen dünyanın her yerinde ortak bir modernite deneyimi olarak ifade edilebilecek kamu sağlığı ile alakalı gelişmelerden Osmanlı Devletinin de etkilendiği ve buna bağlı olarak çeşitli politikalar ürettiği de açıktır. Ancak, 1838'den sonra sistemin tesisi ve sürdürülmesi noktasındaki ısrarın arka planında sultanın şahsi yaşamı ve kamusal kimliğine bağlı olarak maruz kaldığı yaşanmışlıkların da payı olduğu düşünülmektedir.

Dönemin gözetleme ve kayıt mantığıyla bağlantılı olarak bilgi *yığınlarının* tasnifi konusunda Osmanlı merkez idaresinin bir standardı olduğu haricen belirtilmelidir. Zira bir başka gözetleme pratiği sonucu elde edilen, bilgiyi tıpkı hastalıklarda olduğu gibi detaylı ve özet olarak ayıran tasnifleme yöntemini nüfus sayımlarıyla ilgilenen Ceride Odası da benimsemiştir. İki kurumun genelde insanla özelde ise farklı konularla ilgilenmelerine karşın sorumlu oldukları mevzulara yaklaşımları ve uygulamalarındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Bu nokta-i nazardan hareketle *bireylerle* ilgilenen Osmanlı bürokrasinin elindeki problemlere ne yönlü baş ettiği ve bilgiyi işe yarar veriye döndürmede benzer metotları kullanarak nasıl uzmanlaştığı da belirginleşmektedir.

Tahaffuz Meclisinin ölüm tablolarından hareketle 19. yüzyıl İstanbul'unda tebaanın ölümüne sebep olan ve istatistiklere geçmiş pek çok hastalık mevcuttur. Bu çerçevede İstanbul'da bir yılda meydana gelen ölümlerin %25'i vücutta sıvı toplanması anlamına gelen *istiska* ile alakalıdır. Genelde siroza sebebiyet veren bu komplikasyondan hareketle başkentte karaciğer rahatsızlıklarının ciddi derecede ölümlere sebep olduğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak 19. yüzyılın yaygın hastalıkları olan humma, verem ve çiçekten de hayatını kaybedenler mevcuttur. Tahaffuz Meclisinin verdiği raporların sağlık alanında sağladığı veriler yanında aynı zamanda suç ve suçluyla mücadele noktasında da kullanıldığı belirtilmelidir. Tüm bu verilerden hareketle Tahaffuz Meclisi raporlarının sağlık, asayiş vb. sahalarda modern devlete ihtiyacı olan çeşit çeşit bilgiyi topladığı ve bunların gözetleme pratikleri için vazgeçilmez veriler olduğu da söylenmelidir.

Bunlarla beraber ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer çok önemli husus, 19. yüzyıldan itibaren hayata geçirilen gözetleme pratiklerinin devlet ile toplum arasında meydana getirdiği yeni ilişki biçimidir. Haber alma imkânlarının yeni yeni gelişmeye başladığı, telefon, internet vb. hayatı kolaylaştıran araçların olmadığı bir çağda bu çalışmanın konusu olan hastalıkların salgın haline gelmeden engellenmesi, şüphesiz halk ile devletin karşılıklı sorumluluğu ve

kolektif çabalarına bağlıdır. Nitekim buna bağlı olarak devlet söz konusu gözetleme pratiklerini bizzat gözetlediği halka yaptırmıştır. Ahali hem öznesi hem de nesnesi olduğu ve kendisini de çok çok yakından ilgilendirdiği inkâr edilemeyecek bir husus olan *kamu sağlığını* korumak adına zorunlu/gönüllü olarak devlet kapısına haber taşıyarak bir ölçüde muhbirlik/jurnalcilik yapmak durumunda kalmıştır. Jurnal ve jurnalciliğin mevcut literatürde daha çok II. Abdülhamid dönemiyle ilişkilendirildiği ve bu anlayışın yeni yeni değişmeye başladığı –Özellikle Cengiz Kırılı’nın çalışmalarıyla- herkesin malumudur. II. Abdülhamid iktidarı değerlendirilirken devletin istihbaratçıları dışında sıradan insanların birbirlerini karalamak ve bu yolla para vb. getiriler kazanmak için sultana verdikleri jurnaller pejoratif bir olgu olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede çalışmada üzerinde durulan ve muhbir olarak adlandırılan kişilerin verdiği jurnallerle/bilgilerle oluşturulan ölüm tablolarının II. Abdülhamid dönemindeki muhbirlik faaliyetlerine benzerlik gösterdiği sanılabilir. Ancak, konu bireylerden öte hastalık-salgın- ölüm ve de toplum sağlığı düzleminde düşünülmelidir. Bu çerçevede incelendiğinde II. Mahmut’un uygulamalarının Abdülhamid döneminden çok farklı olduğu da anlaşılabacaktır. Zira bu dönemin gözetleme pratiğinde insanların birbirlerini karalamaları gibi amaç yoktur ve verilen jurnallerin içeriği de siyasi olaylarla alakalı değildir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

Arşiv Kaynakları/Primary Sources

Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA

BOA, D.ASM.d 37360/30.

BOA, SH.d. 439.

BOA, C.AS. 1143-50806

BOA, C.ML. 404/16583, 693/28307.

BOA, HAT. 18/833, 524/25571, 523/25564, 523/25528, 523/25539, 524/25567.

BOA, İ.MSM. 89/2558, 89/2550, 89/2551, 89/2552, 89/2555, 89/2556, 89/2560.

BOA, A.}MKT. NZD. 1/77, 97/69, 104/37, 84/57.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Abdülhak, Molla. (2013). *Tarih-i Liva Sultan II. Mahmud Portresinden Farklı Bir Kesit*. (Mehmet Yıldız, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- Balsoy, G., & Gündoğdu, C. (2020). Ottoman death registers (Vefeyât Defterleri) and recording deaths in Istanbul 1838–1839. *Middle Eastern Studies*, LVII/2, 1-12.
- Başaran, B. (2014). *Selim III: Social Kontrol and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century*. Brill.
- Beydilli, K. (2018). *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*. Pınar Yayınları, 2018.
- Burçak, B., (2017). Devr-i Hamid'de aile, kadın ve sıhhat. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı* içinde (s.25-46) Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Türk Tarih Kurumu.
- Çokuğraş, I. (2016). *Bekar Odaları ve Meyhaneler Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekan (1789-1839)*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Dinç, G., Şimşek, F., & Eroğlu, H. (2009). Osmanlı İmparatorluğunda tev'em maaşı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X (16), 77-100.
- Genç, M, (1995). Esham *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt.11, s.376-380). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güller, A. (2015). *XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Toplumunda İntiharlar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacking, I. (2005). *Şansın Terbiye Edilişi*. (M. Moralı, Çev.). Metis Yayınları.
- Hafız Hızır İlyas Ağa. (2016). *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*. (A. Ş. Çoruk, Haz.). Kitabevi.
- Halacy, D. (1980). *Census 190 Years of Counting America*. Elsevier-Nelson Book.
- Kayra, C. & Üyepazarcı, E. (1992). *İkinci Mahmut'un İstanbul'u Bostancıbaşı Sicilleri*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay. No:8.

- Kırlı, C. (2009). *Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalları (1840-1844)*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kırlı, C. (2010). Devlet ve istatistik: esnaf kefalet defterleri ışığında III. selim iktidarı. S.Kenan (Ed.), *Nizâm-ı Kadîm”den “Nizâm-ı Cedîd”e III. Selim ve Dönemi içinde* (s.183-212), İSAM.
- Ortaylı, İ. (2012). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. (34. Baskı). Timaş Yayınları.
- Öz, M. (2000). Tahrir defterlerinde sayısal veriler. H. İnalcık- Ş.Pamuk (Drl), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik içinde* (s.15-33), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE).
- Özbek, N. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*. İletişim Yayınları.
- Özekmekçi, M., M. (2020). *İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, Abd Nüfus Sayımları ile Mukayesesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğunda Veba 1700-1850*. (S. Yılmaz, Çev.) Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- Sarıyıldız, G. (1994). Karantina Meclisi'nin kuruluşu ve faaliyetleri. *Belleten*, LXIII (222), 323-376.
- Somel, S., A. (2020). Osmanlı son döneminde ıskat-ı cenin meselesi. *Kebikeç*, (13), 65-88.
- Sönmez, A. (2006). Zaptiye teşkilatı'nın düzenlenmesi (1840-1869). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV(39), 199-219.
- Şehsuvaroğlu, B. (1953) *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*. Kemal Matbaası.
- Temel, M. & Temel, B. (2018). 1899-1902 Yıllarına ait İstanbul ölüm istatistik defterleri ve sağlık tarihindeki önemi. *Tarihin Peşinde*, (20), 305-317.
- Tetik, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlığı Politikası (1839-1876)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Unat, E., K., İhsanoğlu, E., Vural, S. (2004). *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*. Türk Tarih Kurumu.
- Verrolot, M., P. (2019). *İstanbul'da Kolera 1848 Salgını Üzerine Bir İnceleme*. Ö.Yılmaz (Çev. ve Ed.). Libra.

1838-1840 Arasında İstanbul'daki Gözetleme Pratiklerine Bir Misal; Tahaffuz Journalleri

Von Moltke, H. (2017). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. (6. Baskı) (H. Örs, Çev.). Remzi Kitapevi.

Walsh, R. (2021). *İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle II. Mahmud İstanbul'u*, (Z. Rona, Çev.). Kitabevi.

Yaşayanlar, İ. (2017). Osmanlı Devleti'nde kamu sağlığının kurumsallaşmasında koleranın etkisi. B.Kurt-İ. Yaşayanlar (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıkları ve Kamu Sağlığı içinde* (s.2-24), Tarih Vakfı Yurt yayınları.

Yeşil, F. (2016). *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme*, Tarih Vakfı Yurt yayınları.

Yıldırım, N. (2009). Salgın afetlerinde İstanbul. *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, (S. Öztürk (Ed.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 109-184.

Yıldırım, N. (2014). Karantina istemezük Osmanlı coğrafyasında karantina uygulamasına karşı isyanlar. *14. Yüzyıldan Cumhuriyete Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazıları-I* içinde (s.70-89), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldırım, N. (2014). 1893 İstanbul kolera salgını istatistik defterleri. *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazıları-I* içinde (s.119-127), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yıldırım, N. (2014). Osmanlı Darüşşifalarından modern Hastanelere. *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazıları-I* içinde (s.272-310), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The 19th century, as everyone knows, is the century when the Ottoman Empire began to become a more and more European state. During this period, the empire changed radically in the functioning of the state wheel, especially by completely changing its political and military mechanisms in the first place. In addition to transforming the administrative and military nerve points of the state, he also wanted to know the details of ottoman-requested social life during this period and implemented the so-called surveillance practices for this purpose.

In fact, these surveillance activities, which were first seeded with Abdulhamit I in the capital Istanbul, also gained new momentum with the efforts of Selim III. However, the dethroning of the sultan by the Patrona Halil rebellion caused a brief interruption of surveillance practices. After removing the Janissary corps,

Mahmut II took ownership of these activities of his predecessors with serious determination and implemented surveillance practices that enshrined many points of social life in a wide scope. For the first time in this century, with the dissemination of the activities mentioned, the state began to take into account the individuals who constituted its subjects one by one.

One of the most important activities mentioned is the Quarantine Organization. It is known that the Ottoman Empire struggled with many infectious diseases throughout its history. In the 19th century, Istanbul took into account the activities carried out in Europe, applied to the ideas of various foreigners who were in Istanbul at the time and implemented the Quarantine Organization in 1838. With the formation of the bureaucratic structure of the organization and the start of the quarantine administration, the state has engaged in an intense struggle to prevent infectious diseases that can be seen especially in the capital Istanbul.

In accordance with the conditions of the 19th century, it is clear that the efforts mentioned in order for a state's fight against diseases to be successful should be supported by the people. It is understood that the Ottoman state of the period was aware of this fact. Because the Quarantine Organization established with the intention of protecting public health and the fatwa that its practices are not religiously important, the announcement of this to the public through the official newspaper of the period supports this point of view. In addition to these efforts to ensure the legitimacy of the quarantine administration and to ensure that their activities do not encounter any obstacles, there are also edicts issued by the people of the city to inform the Tahaffuz administration of infectious diseases. It can also be argued that these initiatives of the central administration have led to the formation of a new type of relationship between the state and society over time.

As of March 1838, the Tahaffuz Council, which kept books on deaths in the city, began to summarize this data and present it to Sublime Porte shortly afterwards. These documents, called Tahaffuz Journals, contain descriptions of the types of diseases seen in the capital within a month, the number of deaths, as well as various events that resulted in death in the city. In fact, it should be said that since 1832, monthly statistical data on the movements of the city population in the capital have been kept by Seraskerlik. The managers of the period when this information provided by the Tahaffuz assembly was evaluated together with the reports kept by Seraskerlik have the opportunity to know the finest details about the social life of the capital Istanbul. In addition, they can follow all kinds of demographic movements in the city. If we look at the above mentioned points from another point of view, it should be stated that in fact, the Ottoman state

requester recorded the deaths in the capital, but also observed and recorded the activities of the the angel of death in *Asitane*.

In the study, the number of deaths from diseases and other causes seen in Istanbul between 1838 and 1840 was revealed. In this context, it is understood that 7,653 deaths were detected for various reasons in Istanbul, where more than 400,000 people resided during the time period determined by the study. It is understood that various deaths, which were recorded as accidents other than diseases, were considered suspicious by law enforcement after a while and therefore suspicious deaths were investigated. The demographic movements in this period suggest that Istanbul is not a *felicity of the gate* for everyone. In addition, various assessments of jurnal and whistleblowership were made by focusing on the relationship between surveillance practices and the modern state.